

Slovanství a střední Evropa

Ivo Pospíšil (Brno)

Popřevratová doba ve střední a východní Evropě (Ostmitteleuropa) přeje sociálním vědám, zvláště sociologii, politologii, žurnalistice a masmediálním studiím, jejichž předmět a metodologie se spíše hledají a závratně rychle vyvíjejí; naopak dosti stranou zůstávají tzv. klasické humanitní disciplíny, které svůj předmět definovaly již dávno a dnes se ocitají spíše pod tlakem nových skutečností, vlastního dynamického vývoje a zmíněných konjunkturálních disciplín a jejich metodologií. Specifické místo zauímají mezi nimi filologické vědy. Zdálo by se, že jde o obory známé a dnes již nezajímavé, ztotožňované často s praktickou výukou cizích jazyků, se správností používání mateřského jazyka a s memorováním literárních přehledů. Tento názor někdy i mediálně vyslovovaný je však od počátku chybný. Jazyk a literatura, jimiž se jazykověda a literární věda tvořící dříve tzv. filologickou jednotu zabývají, byly a jsou vždy lakmusovým papírkem společenských procesů: jsou jednak jejich nástrojem a prostředkem, jednak zřetelnou reflexí; v je-jich zrcadle se společenské procesy jeví jako obnažené, uvolněné, nahé mnohem více než po úspěšné práci investigativního žurnalisty, neboť jazyk a jeho produkty – ovšem kromě chování, jednání a mimoverbálních aktivit (gestikulace, pohyby obličeje, očí apod.) – jsou hlavním nástrojem politiky a společenských postojů. V této souvislosti jsou jazyk a literatura také prostředkem studia areálu, tedy v podstatě prostorových procesů integrace a globalizace. Ukazuje se – a právě jazyk a jeho produkty to prozrazují nejbezprostředněji – že proces scelování neprobíhá zdaleka jednosměrně, že akce budí reakci a že se sdružování a prostupování vyznačuje také jinými, často protikladnými paradigmaty, které lze označit jako dezintegraci, nekomunikaci, odcizení, disperzi a míjení. Když pomíneme náznaky jevů, jež se objevují od počátku 90. let 20. století a k nimž patří konec bipolárního světa, vznik americké monopolarity doprovázené plejádou drobnějších multipolarit, v některých koncepcích i tzv. konec dějin, prohloubený rozpor Sever – Jih a tzv. střet civilizací výrazně naznačený vzestupem terorismu a vrcholící v jistém smyslu 11. září 2001, je zřejmé, že dominantním evropským problémem je drobná, složitá, často rozporuplná historie, multietnicita a multikulturnost kontinentu a civilizační a kulturní paměť. Pluralita, historická zvrásněnost a mnohvrstevnatost starého světadílu do značné míry také predestinuje postupy scelování. Jinak řečeno: technokratické a inženýrské grify politologů, kteří se snaží - poněkud aritmeticky a geometricky - zkoumat politické systémy a dokonce přímočaře aplikovat některé zkušenosti odjinud na evropské poměry (např. kanadské zkušenosti s národnostními menšinami) – mohou mít úspěch v čisté teorii

a zpočátku možná i v institucionálně a mocensky řízené praxi, ale dlouhodobě vytvářejí nové problémy a nové konflikty. Situace je zpočátku klidná, posléze však historicky formované spory začínají vzlínat k povrchu, násilím potlačované jevy se opět s plnou silou, často i větší než kdy předtím, znovu objeví. Přísloví „The way to hell is paved with good intentions“ by mělo být častěji bráno za svědka různých procesů minulého i počátku tohoto století. Nelze popírat význam násilí v dějinách, jež zanechává trvalé stopy v společenské realitě a hlavně v společenském vědomí (revoluce a jejich důsledky, změny v průmyslu, dopravě a zemědělství, politické struktury, války aj.), ale většinou nevedly k trvalejším posunům: civilizačně archetypální paradigmatata mají neobyčejnou životnost, skrývají se často za novými fasádami a pak přes ně zpětně pronikají, neboť jsou spojena až s biologickými zkušenostmi; stačí se podívat, co se stalo se socialismem 19. století v sovětském Rusku, které integrovalo nacionalismus a tradice autokracie (ovšem v různých údobích vývoje).

Při jakémkoli scelování, při jakýchkoli integračních procesech v Evropě je nezbytné především zohlednění její multinacionální struktury. S tzv. národnostní otázkou si dosud nevěděl rady žádný společenský systém, neboť ta je spojena s biogenetickou podstatou člověka a nejvíce spojuje lidstvo s přírodou a jejími zákonitostmi. Milióny let vývoje někdy i kataklyzmatického, a tudíž přerývaného - vytvářely vzorce chování a jednání, které nelze nerespektovat (nedůvěra mezi etniky vycházející z odlišností jazykových, kulturních, civilizačních, projevy nepřátelství, pud kmenové sebezáchovy, genocidní jednání apod.); některé politické systémy těchto vzorců využívaly a zneužívaly (nacionalismus), jiné se je snažily potlačovat, ale posléze kapitulovaly, braly je jako „černou skříňku“, tabuizovaly je nebo se je snažily využít v boji o ovládnutí světa (komunistické hnutí, průmyslově vojenský komplex, boj proti kolonialismu, karta tzv. třetího světa). Taktika zamlčování a tabuizování, případně užívání eufemismů se v Evropě ukazuje jako neplodná: zatímco v USA mohla násilná antisegregační politika vést k dobově přijatelným výsledkům, v Evropě je to – vzhledem k dějinným peripetiím – mnohem složitější.

Vedle snahy o scelování vznikají i nová dělení: tradiční jsou dichotomie Západ – Východ a Sever – Jih. Přitom však každý myslí těmito pojmy něco jiného. Kulturně patří české země již přijetím latinského ritu k Západu, ale dlouhodobě stojí spíše na křižovatce, neboť velká část Moravy patří geologicky, přírodně, civilizačně a kulturně spíše k mediteránnímu okruhu, zatímco západní Morava a celé Čechy k prostoru euroatlantickému, západoevropskému. Například pro Francouze jsme ovšem zjevně na Východě; jinak řečeno: Aš patří k Východu, zatímco Helsinky a Istanbul k Západu – to je ovšem dělení zjevně politické a dnes již neodpovídající skutečnosti, žel stále přežívající. Přitom např. Ukrajinci a Bělorusové se vůbec

nechtí být součástí Východu nebo se označují za střední Evropu – Východem tu myslí Rusko a ještě spíše Asii. Při běžné komunikaci v zemích EU lze snadno zjistit, že v Evropě české země ještě nejsou: myslí se tím samozřejmě členství v EU. Kdo není v EU, nepatří do Evropy. Jsou to sice známé synekdochické vzorce, ale mají značnou výpovědní hodnotu: ukazují především na to, co by lidé chtěli mít a jak na věci nahlíží. Názory tzv. řadového občana EU jsou tu mnohem průkaznější než diplomatická stanoviska politiků a vlád. Historicky je zřejmé, že celá Evropa patří k mediteránnímu civilizačnímu okruhu, který má svůj původ ve východním Středomoří, tedy spíše v západní Asii, ale nelze také popírat další štěpení, například arabskou invazi, církevní schizma z roku 1054, mongolský vpád apod. Tyto integračně dezintegrační tendence zvrášňovaly tělo Evropy a projevují se svými důsledky dodnes.

V hledání integračních jader bylo učiněno několik pokusů, které v podstatě vycházely z odkrývání starých spojitostí a jejich restitucí a restaurací. Jedním z těchto jader je již zmíněný pojem střední Evropy. Podstatnou část střední Evropy tvoří povodí Dunaje, o němž tak poutavě píše italský germanista Claudio Magris v předvečer „velkého třesku“ na konci 80. let 20. století. Dunaj spojoval Němce, západní Slované, Maďary, jižní Slované a dotýkal se teritoria východních Slovanů, překračoval geografické meze střední Evropy a spojoval ji s Balkánem a mediteránní oblastí. Současně však podstatná část střední Evropy netíhla k Dunaji, ale k baltskému a severomořskému úmoří, takže samo srdce Evropy je z tohoto hlediska rozpolceno Českomoravskou vysočinou na dvě kulturní oblasti (srovnej český a moravský folklór, zejména lidovou píseň), nemluvě pak o severní Moravě a celém Slezsku (v nynější České republice i Polsku). Dělení kulturních oblastí podle úmoří a povodí je smysluplné a hovoří o něm i zastánci tzv. euroasijství. Tranzitivní ráz středoevropského regionu se dobře reflektuje i ve váhání velkomoravského panovníka, který si nakonec vybral k christianizační misi evropský jih, tedy povodí Dunaje. Střední Evropa je tedy napínána do několika stran etnicky, kulturně, geograficky, nábožensky, současně však sama představuje centrismus zejména ve vztahu k východním Slovanům. Běloruský humanistický vědec a literát Francisk Skaryna (asi 1490 – asi 1551), který se narodil v Polocku a zemřel možná přímo v Praze, studoval v Krakově, Padově a v Praze, kde působil jako botanik královské zahrady od 30. let 16. století a kde vydal svůj běloruský překlad bible. „Ruska trijca“ (Šaškevyč, Holovackyj, Vahylevyč), kroužek ukrajinských haličských spisovatelů a kulturních činitelů, působil na území Rakouska a měl své základny ve Vídni a Budíně, kde také vydával své spisy, tiskl však také v Praze v Časopise Českého muzea. Podstatná část ukrajinské a běloruské literatury byla roztržena mezi ukrajinská (Kyjev, Charkov, Poltava),

ruská (Petrohrad, Moskva) a střeoevropská (Budapešť, Vídeň, Krakov, Praha) centra – totéž platí o jižních Sloanech tendujících k Vídni a k Praze.

K otázce střeoevropského centrismu, resp. samotného pojmu „*Mitteleuropa*“, se v poslední době vyjádřil nestor světové literární vědy, bývalý Pražan René Wellek (1903-1995). V prvním z trojice rozhovorů, které vedl s Peterem Demetzem na stránkách ročenky *Cross Currents*, se vyjadřuje o tomto pojmu dosti skepticky v tom smyslu, že je sám o sobě podezřelý, neboť jej vymyslel Friedrich Naumann za války v roce 1915. Byl – alespoň podle Welleka – součástí tehdejší německé válečné propagandy a směřoval k vytvoření střeoevropské monarchie, která by byla rozsáhlejší, než je Prusko. Sama koncepce je podle něho dosti vágní, neboť nejsou jasné hranice tohoto pojmu, který spíše jen vyjadřuje nostalgickou náladu. Poté, co vypráví o svém otci, který se jako rakouský úředník odstěhoval z Vídně do Prahy, aby s nadšením podporoval novou Československou republiku, odpovídá na tutéž otázku znovu. Peter Demetz se k ní poněkud provokativně vrací, když na Wellkově vlastním životě (české a německé školy, Vídeň, Praha, protichůdná proudění mezi východem a západem, severem a jihem) ukazuje, jak je *mitteleuropäisch*. Wellek přiznává, že je Střeoevropanem s vyhraněným vztahem k češtině, němčině a angličtině, ale současně uvádí, že stará *Mitteleuropa*, jaká existovala za Rakouska, již není možná i v důsledku sovětské invaze počínaje rokem 1944 (rozhovor byl pořízen před kolosálními změnami v tomto prostoru na sklonku roku 1989). Oba účastníci diskuse vyjadřují ve vztahu ke střeoevropanství skepsi. Wellek v závěru tvrdí, že mezi Lublaní, Prahou, Terstem, Budapeští a Vídní není příliš komunikace; současně však je toho názoru, že tato místa spojuje jejich postoj k Západu. Mezi slovanskými literaturami, např. v období realismu, nejsou nijak mimořádné vzájemné vztahy: podobnosti jsou tu proto, že na ně působily stejné západní literatury. Wellek tu poněkud opomněl nepopíratelné a v mnohém zcela dominantní působení ruského realismu (ten ovšem také čerpal ze západoevropských literatur) - v přejímání jeho podnětů se slovanská inspirace spojovala se sociálními aspekty a poetikou.

Fenomén střeoevropanství je tak několikanásobně rozlomen a tvoří složitou, přerušovanou síť; jednak není přísně homogenním celkem, není ani celkem původním: vzniká teprve postupně, složitým proplétáním a sžíváním různých kultur. Je to současně celek geograficky a geopoliticky proměnlivý: nelze označit ani přibližně jeho hranice – patří k němu severní Itálie, Benátsko, Lombardie s Milánem, Transylvánie nebo snad i Valašsko, Sasko, Bavorsko nebo i Prusko, Bělorusko a Ukrajina nebo jen části jejich území politicky kdysi přiřčené k Rakousku, je ještě Podkarpatská Rus a Bukovina střední Evropa? Je to celek s proměnlivými a pohyblivými hranicemi geografickými i kulturními, současně však scelovaný kulturními centry, jako jsou Vídeň, Budapešť, Praha, Krakov, eventuálně

Drážďany a Lipsko. Okrajové, periferní části regionu byly tu a onde „dovlékány“ pod křídla jiných regionů.

Charakteristická rozvrstvenost a rozlomenost středoevropanství často přinášela nejrůznější axiologizaci z pozice svých autonomních a podřízených částí, tj. většinou národních literatur, které si tento centrismus utilitárně redukovaly – zejména v existenciálních, osudových momentech vývoje – na otázku dějinné volby kulturní orientace. V českém prostředí byla složitost středoevropského centrismu v důsledku historicko-geografických determinant zjednodušována na problematiku česko-německého poměru. Právě zmíněný René Wellek již v polovině 20. let soudil, že pro vývoj těchto vztahů není rozhodující dichotomie „velké“ či „malé“ literatury a národa, ale kulturní úroveň recipujícího prostředí, náš postoj, domácí živá tradice schopná pozitivně transformovat nejrůznější dobové podněty.

Na středoevropanství lze prezentovat vícestupňovitost kulturních fenoménů, jejich rozporný charakter. Středoevropanství je definováno proti západoevropanství, resp. němectví, avšak také proti jihu a východu: současně však všechny tyto prvky v sobě nutně obsahuje. Sám se tedy skládá z toho, co jako celek neguje, proti čemu vytváří svá centra. Definuje se strukturně přesouváním důrazu na jednotlivé komponenty celku: tu postaví do svého popředí element slovanský proti silicímu pangermanismu, tu se dovolá svého středoevropanství, němectví, pražského němectví a židovství proti silicímu tlaku slovanského východu, ukazuje, že je sice také slovanský, ale současně nikoli jen slovanský, a když je i slovanský, tedy západoslovanský. Toto přesouvání, neustálé vnitřní přestavování fenoménu středoevropanství je jeho dezintegrujícím, slabým místem. Tato labilita, která působí rozkladně, je však současně jeho stabilitou: to, co není pevné a pevně stanovené, co nemá pevného tvaru teritoriálního, etnického, ideologického, co je pohyblivé a vágní, lze také těžko zcela a beze stopy zničit. Jednotlivé komponenty středoevropského centrismu totiž nestojí proti sobě jako alternativní paralely: divergentně působí proti sobě, ale nejsou s to definitivně potlačit jedna druhou. Nehledě na rozpad Rakouska-Uherska, podunajské monarchie, o níž tak vzletně píše C. Magris, nehledě na vznik nástupnických států, mezi nimiž bylo i Československo, fenomén středoevropského centrismu nepřestával fungovat jako jazýček na vahách. Nebylo možné zcela potlačit fenomén Rakouska-Uherska, který byl – byť nepodařeným, násilným a zdeformovaným – pokusem o konstituování labilně stabilního, rovnovážného stavu středoevropského centrismu. Klasickým příkladem je tu kulturní a literární fenomén středoevropského *biedermeieru*, který jako literární směr, resp. proud, obecně souvisel s problematikou přechodných epoch a který mimo své původní jihoněmecké zázemí se modifikoval v alternativní stylovou tendenci.

Pevnost, stabilita a převádění středoevropanství na jedno centrum vedly k neklidu v struktuře rakousko-uherského státu, mez lability a zásahy zvenčí překročily únosnou bilanci tohoto celku. Ať tak či onak – svědčí středoevropanství spíše vágní, „přesýpavý“ tvar než pevné meze státu, byť polynacionálního a federativního. Dokladem toho je i specifický způsob, jakým středoevropský literární prostor přispívá k diskutabilnosti pojmu „národní literatura“; literární dějiny zde totiž

reflektují převažující existenci dostatečně jednotných celků, které jsou autonomními literaturami se všemi plnoprávními atributy, nikoli však literaturami národními. Lze tu poukázat na specifický rys etnické a kulturní, tudíž i jazykové a literární heterogenity, která i v západoslovanském literárním prostoru vedla ke vzniku tzv. národ-nostních menšinových literatur psaných v slovanském, resp. středoevropském kontextu spisovnými mikrojazky. Jde tu o jakousi regionální podobu či spisovnou variantu slovanských literárních jazyků, přičemž takto vytvářená národnostní literatura má dvou či trojkon-textový charakter, neboť vedle svého vztahu k ostatním menšinovým literaturám či své východiskové mateřské literatuře (její existence však není podmínkou) se stává integrální součástí národní (celostátní) literatury, jejímž prostřednictvím stejně jako její většinové složky vstupuje do složité sítě meziliterárních vztahů a souvislostí. Je zřejmé, že tato situace souvisí s obrozením tzv. malých „historických“ národů, které jen málokdy vytvořily unifikovaný stát s homogenním etnickým složením a kulturou.

Fenomén střední Evropy se tak po všech historických peripetiích jeví spíše jako duchovní než jako reálný geopolitický prostor, ohnisko směřování různých kultur a národů, jako v jistém smyslu integrační jádro tvořící důležitý mezistupeň v překonávání různých štěpení a k cestě k složitému tvaru současné Evropy.

Jinou možností je využívat nekontroverzně existujících spojení, která vznikala - ať objektivně nebo subjektivně – v evropském prostoru: jednou z nich je entita slovanských národů a kultur.

S pojmem slovanství vstupujeme na neklidnou, nejistou půdu, kde se doporučuje pohybovat se s lupou a lékárníckými vahami, jinak se můžeme dopustit nepřesností a nevyhneme se ani myšlenkovým a koncepčním zkratům. K pochopení takového vícevrstevnatého jevu, jakým je tzv. slovanství, nutno však využít i diachronního přístupu a podívat se na problém paradigmaticky, tedy na jeho časové ose, ale i syntagmaticky a kontextově, tedy v širších horizontálních souvislostech. Především nutno rozlišovat slovanství, tj. amorfni plazmu všeho, co vykazuje zájem, afinitu, příchyllost k problematice Slovanů s eventuálním přesahem k obrysům jakési ideologie, a slavofilství, tj. vyhraněnou, emotivně zabarvenou lásku ke všemu slovanskému, dále slavjanofilství, tedy ruskou variantu slovanské ideje, za níž již prosvítají obrysy ruské dominance, slovan-skou vzájemnost, tj. koncepci vzájemné podpory slovanských národů, která nemusí být zaměřena proti někomu jinému, a panslavismus jako pojetí skutečné nebo potenciální slovanské jednoty, jazykové, literární, kulturní a kulturně politické stavěné často proti ideologii pangermánství. Nutno konstatovat, že idea slovanství vzniká za silného německého vlivu (Herder) často jako zrcadlový obraz pangermánství, jako idea zvláště živá v podunajském prostoru, kde se střetaly zájmy řady národních společenství.

Podívejme se, jak etnicky a národně psychologicky charakterizuje Slovanů na počátku své dosud nepřekonané studie *Slovesnost Slovanů* (1928) zakladatel brněnské literárněvědné slavistiky Frank Wollman (1888-1969; právě tato práce vychází v listopadu 2003 v německém překladu v nakladatelství Peter Lang s názvem *Die Literatur der Slawen*¹): „Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jeví se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského *thiuda* ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudь (štuždь), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).“ (Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5-6). Pro toho, kdo si Slovanů představuje v onom pojetí ruského kolektivismu a protiindividualismu, je to pojetí jistě překvapivé, paradoxní, i když jen zdánlivě; je však zjevně logické a historicky oprávněné.

Na počátku byl zájem o Slovanů vzbuzený osvícenskou vědou a pak katalyzovaný romantismem a nacionalismy 19. století. Právě Frank Wollman v polemice s některými polskými slavisty poukazoval na to, že u kolébky ideje slovanské vzájemnosti a panslavismu nestáli obrozenští Češi či Slováci (Jan Kollár), ale Poláci; je zřejmé, že idea mezislovanské podpory visela v první polovině 19. století ve vzduchu a byla nahlas vyslovována reprezentanty různých slovanských národů. Vznikala jako všechna národně obrodná hnutí (německo-germánské, resp. později třeba keltské – Celtic Revival) jako reakce na jednosměrný politický a kulturní tlak, který vyvolává protitlak.

Je zřejmé, že například Češi hráli v 19. století často slovanskou nebo všeslovansky zabarvenou ruskou kartou a že to byl postup v podstatě pragmatický (kritický vztah k Rusku

---

¹ Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. 402 s.

měli Češi od časů Havlíčkových Obrazů z Rus; v tom důsledně pokračoval i T. G. Masaryk; současně těchto myšlenek využívali jako protestu proti Vídni, nehledě na známé deziluze: viz českou pouť do Moskvy právě v roce vyhlášeného dualismu 1867). Český filozof, estetik, a rusista Zdeněk Mathauser mluví o bytostné české potřebě přesahu: slovanství chápe jako projev této potřeby, stejně jako přesah česko - slovenský: v pozadí stojí česká snaha zastít vlastní nerozlehlost příslušností k většímu celku. Snad se i nově utvářené české evropanství pohybuje v tomto řečišti (dokladem mohou být české reflexe jednotné Evropy za posledních 10 let).

Ve 20. století mělo slovanství a jeho všeliké, již zmíněné odrůdy složité osudy. Na jedné straně se jako vyústění úspěšné slovanské politiky chápal vznik nástupnických států po roce 1918 (Československo, Polsko, Jugoslávie). Současně se utvářela představa Československa jako přirozeného centra demokratického Slovanstva, zejména v souvislosti Masarykovou tzv. Ruskou akcí, tj. finanční a institucionální podporou východoslovanské emigrace. V této atmosféře také vzniká Slovanský ústav jako zařízení ministerstva národní osvěty, ale také ministerstva zahraničních věcí. Československo mělo podporovat demokratické ruské emigranty, kteří po pádu bolševismu převezmou v Rusku moc – to by také zřetelně posílilo úlohu Československa ve světě. Slovanství bylo tehdy chápáno jako všeobecné úsilí k zviditelnění a etablování nového státního útvaru na Západě i na Východě (Masarykova aktivita v USA, Velké Británii, Benešova a Štefánikova ve Francii a Itálii, zmíněná Ruská akce, Masarykovy kontakty s demokratickými Rakušany, Němci, s ruskou emigrací apod.) – ze zbytků tohoto olbřímího úsilí těží dnešní Česká republika v jistém smyslu dodnes. To se změnilo se stabilizací sovětské moci, se vznikem SSSR, jeho světovým uznáním a se světovou hospodářskou krizí – vše vrcholí navázáním diplomatických styků Československa a SSSR, spojeneckou smlouvou a pražskými oslavami 100. výročí smrti A. S. Puškina, které již do značné míry probíhaly v režii Moskvy. Tato linie pak pokračuje za války a po ní, neboť také Stalin hrál slovanskou kartou (činnost Zdeňka Nejedlého v Moskvě), a stala se módou, jinak řečeno všeobecně závazným diskursem (E. Beneš).

Po roce 1948 se situace prudce mění: slovanství je nastaveno svou odvrácenou stranou, je znovu chápáno jako konzervativní, reakční, pravicové: to se promítlo do osudů Slovanského ústavu zrušeného již Němci roku 1942 a znovu rozptýleného v 60. letech pod tlakem aktuální tzv. novodobé historie socialistických zemí. Je tedy fenomén slovanství jako politický koncept, ale vůbec bádání o Slovanech, tedy slavistika v širokém slova smyslu, jakýmsi horkým bramborem, který se na politické šachovnici ocitá tam i onde, je využíván, zatracován a znovu obnovován.

Slovanství bylo u nás vždy silné a různě se projevovalo: ovšem především jako rusofilství (zakládání Ruských kroužků - například v Brně byl představitelem takového kroužku Leoš Janáček – to mělo svou souvislost v ruských látkách jeho tvorby – ale Ruské kroužky pracovaly na počátku 20. století v podstatě v každém větším českém městě – po válce zájem o Rusko zesílil vlivem legionářů,

zejména po jejich návratu v letech 1920-1921). Bezprostředně po roce 1945 i po roce 1948, kdy se motiv slovanství z tehdejší politiky totalitního a posléze autoritářského státu vytrácel, byla slovanská idea všeobecně chápána ještě spíše pozitivně, i když s výrazně slábnoucím nadšením; tato tendence vrcholila v 60. letech. Je v zásadě nesprávné, když se někdy zdůrazňuje, že antisovětiismus, negace všeho ruského a tzv. sovětského jako primitivního a tím nediferencovaně i všeho tzv. slovanského (a je to v jistém smyslu pochopitelné jako reakce na oficiální politiku) nastal až po 21. srpnu 1968: všechno to žilo v české společnosti již dávno a navazovalo na četné kritické výhrady vůči Rusku a na špatné zkušenosti s velkoruským nacionalismem, šovinismem a mesianismem. Tyto rysy byly právem i neprávem ztotožňovány s komunistickým režimem v SSSR. Nutno si uvědomit, že ani česká společnost nebyla nikdy totálně slavofilská: tyto protislovanské proudy se znovu dostaly na povrch později v jiných souvislostech. Jinak řečeno: nic nelze zcela potlačit, pouze odsunout do nižších vrstev, které jsou hůře vidět; odtud však mohou znovu v příhodných konstelacích vystupovat jako spodní proud, který se však může stát nakonec i proudem dominantním.

Vývojovým paradoxem je fakt, že marxismus v podání Marxe a Engelse i ruský bolševismus směřovaly zcela zjevně proti slovanským tendencím (proti slavjanofilství, velkoruskému šovinismu; nikoli nadarmo hovořili nacionalisté o židobolševismu). Znamé jsou Marxovy negativní postoje k rekonstituování slovanských národů a slovanskému národnímu obrození, známé jsou Leninovy věty o amerikanizaci Ruska. Ruští sociální demokraté obou frakcí (bolševiků i menševiků) byli pokračovateli ruského západnictví, tedy evropské linie ruského myšlení, která stála proti slavjanofilství (většina členů bolševického ústředního výboru, byli, jak známo, ruští Židé, kteří prožili valnou část života ve střední a západní Evropě). Právě Frank Wollman (1888-1969) ve své poslední knize Slavismy a antislavismy za jara národů (Wollman, 1968) vydané jakoby symbolicky roku 1968, prokázal, že idea slovanství byla pro Marxe nepřijatelná. F. Wollman věnoval de facto celý svůj život vědeckému bádání o vnitřních spojitostech duchovních produktů Slovanů a ukázal na jejich vnitřní sepětí, ať již objektivní, nebo subjektivní povahy: slovanské literatury pojímal v kulturně morfologických blocích (Slovesnost Slovanů, 1928). Nicméně 20. století – nehledě na uvedené využívání či zneužívání tzv. slovanské myšlenky či ideje slovanské vzájemnosti – odhalilo spíše krizi pojmu; i slovanská vzájemnost bývá někdy ztotožňována s panrusismem a panslavismem a vzbuzuje obavy.

Pokud jde o fenomén slovanství obecně, doporučoval bych přísně historický pohled, který umožní pochopit funkce tohoto jevu v žhavé současnosti, lépe a jasněji porozumět potencialitě jevu a různým jeho polohám. V současné době bývá tzv. slovanství, panslavismus aj. vtahovány do určitých geopolitických her a strategií, jejichž cílem je zaměření na fenomén Ruska a Balkánu. Ponechejme Balkán stranou, neboť jde o záležitost složitou, která svými kořeny sahá hluboko do minulosti a souvisí s ruskou, prusko-německou a britskou politikou a jejími důsledky. Jedna koncepce chce Rusko z Evropy eliminovat, postavit proti němu nový sanitární kordon a postupně z Ruska územně „ukusovat“ (což se zdůvodňuje historicky). Druhou tendencí – podle našeho názoru zdravější a

perspektivnější - je vtáhnout Rusko více do Evropy, a tím pacifikovat jeho agresivní síly. Tento proud - alespoň v široce slavistických (tedy i politologicko-historických) mezinárodních kruzích – dnes převládá (svědčí o tom např. světový kongres ICCEES v Tampere roku 2000). Ani u nás v tom však není jednota: často se setkáváme s výroky o Slovanech jako o verbeži Evropy, o nutnosti vytlačit Rusko na okraj evropského dění, neboť prý jde o asijskou zemi (na to Rusko reagovalo sblížením s Čínou a Japonskem). V tomto smyslu jsou i podivení světově proslulého česko-francouzského romanopisce Milana Kundery z faktu, že ve francouzské encyklopedii našel Husa vedle Ivana Hrozného, zcela zbytečná: pro svět jsou Češi i Rusové Slovany a samo srovnání obou mužů (neboť Ivan Hrozný nebyl na svou dobu a své prostředí ignorant – a je – stejně jako Jan Hus – součástí národní literatury) není nijak nepochopitelné. Podle mého soudu je lepší Rusko vtahovat do evropského dění, neboť Evropou i ve smyslu civilizačním nikdy nepřestalo být a jedním z rozhodujících faktorů evropské politiky se stalo bitvou u Poltavy (1709) a zejména napoleonskými válkami (jeho úloha v letech 1812-1814 a 1941-1945 by si zasluhovala samostatného srovnávacího pojednání z dnešního pohledu). Nehledě na tuto digresi nelze však pojmy „slovanství“ nebo „slovanská vzájemnost“, dokonce ani „panslavismus“ ztotožňovat s Ruskem, jeho agresivní politikou a jeho pozdním slavjanofilstvím nebo ruským mesianismem, i když s tím vším souvisejí: v tomto propletení a paradoxnosti je právě veškerá složitost a veškerý půvab tzv. slovanství.

Při zkoumání fenoménu slovanství nutno brát do úvahy také horizontální linii, tedy to, jak tento jev chápou jinde. V tomto smyslu bych se přimlouval za polskou variantu. Nikdo jistě nebude Poláky podezírat z panslavismu nebo panrusismu, i když také oni „slovanské“ myšlenky kultivovali – mají ostatně s Ruskem své zkušenosti. Právě oni však chápou slovanství, Slovany, slovanské země a slovanské kultury jako přirozený integrační stupeň k Evropě, slovanství jako přirozenou součást evropanství, které nelze ztotožňovat se západoevropanstvím. Často se mluví o tzv. evropských hodnotách a jistě se tím myslí třeba křesťanství, euroamerická civilizace, parlamentní demokracie, lidská práva, humanismus apod. To je však zapotřebí explicitně říci, neboť jinak mohou být za tzv. evropské hodnoty pokládány plynové komory, koncentráky, gulagy, přímá či nepřímá genocida jiných ras a kultur či upalování kacířů a čarodějnic. Polské pojetí slovanství jako evropanství je podle našeho soudu nosné a perspektivní. Z úst polských státníků protichůdných politických orientací (Kwaśniewski – Buzek) slyšíme o Slovanech a slovanství často (Kwaśniewski takto mluvil například na mezinárodním kongresu slavistů v Krakově v roce 1998, Buzek tam poslal pozdravný dopis: oba chápou slovanství jako evropanství, každý ovšem poněkud jinak; Buzek vidí hodnotu slovanství jen ve spojitosti s evropanstvím, Kwaśniewski chápe Slovanství i jako hodnotu autochtonní; viz projev Kwaśniewského na Masarykově univerzitě při přebírání velké zlaté medaile, 2000). Poláci se slovanství nebojí, posílají na různá slovanská shromáždění různé politické orientace své zástupce, papež pro ně pořádá sympozia (mluví se o něm ostatně často jako o prvním slovanském papeži) v Castel Gandolfo (Współczesni Slowianie wobec własnych tradycji i mitów, 1996), kde výrazně participuje Polský komitét slavistů v čele s krakovským rusistou Lucjanem Suchankem. Poláci

zastávají názor, že je lepší naplňovat pojmy reálným, střídavým, věcným obsahem, než je ponechat napospas politickým šarlatánům. Je tedy slovanství často kluzký a rozporný pojem: záleží na tom, jak se s ním pracuje a jak se využívá. Toto racionální pojetí slovanství vyjádřil snad nejpřehledněji Zdeněk Mathauser, který proti fundamentalismu staví slovanství jako bytostný přesah, proti rasovosti znakový aspekt slovanství – jazykový v první řadě, proti apriorismu, proti slepému předpokladu, že něco obecně slovanského musí být nalezeno při zkoumání kteréhokoli jevu z kultury slovanských národů a že slovanské má vždy přednost proto, že je slovanské, staví kritérium empiricky aposteriorního, induktivního zjištění, event. společného slovanského znaku a v každém případě naprosté nepředpojatosti při jeho hodnocení. Někdy je slovanská myšlenka chápána jako legitimní součást evropské sebereflexe (V. Svatoň), která je přirozenou protiváhou dominantního racionalismu a technicismu, současně však také jako příliš komplikovaná, než aby se mohla stát živou součástí praktické politiky.

Základním problémem chybného přístupu k nuancím integrace je převaha synchronie, v jejímž znamení probíhalo v podstatě celé 20. století. Je to do značné míry zásluha lingvistiky a českého meziválečného strukturalismu, zvláště Pražského lingvistického kroužku, s jeho pojmy struktura a funkce; v literární vědě se prosazovala přísná depsychologizace, obecně pak synchronie, jejíž hegemonii narušovala jen někdy historičtější pojímaná komparatistika. Restituce významu diachronních sond ukázaly již dříve výzkumy literárněhistorických epoch, v nichž se nacházely spojitosti mezi jednotlivými poetickými systémy (baroko – futurismus, sentimentalismus – post-moderna). Podobně je třeba pohlížet i na politická období, např. i na dobu tzv. socialismu (také s lidskou tváří nebo reálného): studovat toto důležité a relativně dlouhé období konkrétně historicky, časově i prostorově – a vyhýbat se nevědeckým žurnalistickým frázím, které lze sice chápat jako nutná zkratkovitá vyjádření, ale nikoli jako nástroje skutečného poznání. Nyní je třeba postupovat jemněji, diferencovat mezi jednotlivými zeměmi a obdobími, jinak totiž nelze zjistit, proč je tak silná nostalgie po těchto časech a proč se to výrazně projevuje i ve volebních výsledcích; zde nám „banánové“ a „cestovní“ argumenty příliš nepomohou, je nutné blíže pohlédnout nejen na epochu 1917-1991 (jinde 1945-1948-1989), ale také přesně a sine ira et studio i na to, co se dělo v letech 1989-2002 a proč se to dělo právě tak. Bez diachronie se tu ovšem neobejdeme. Stejně jako si lidé v 70. a 80. letech 20. století představovali, jak budou někdy svobodně analyzovat období 50. a 60. let, musí si nyní klást úkoly a směřovat k projektu, který by studoval období 70. a 80. let 20. stol. jako nutný předstupeň toho, co se stalo po roce 1989: rok nula lze psát pouze ve fantazii sociálních inženýrů a profesionálních revolucionářů.

Tzv. národní karta, která se právě v roce 2002 silně rozehrála v podstatě v celé střední Evropě, je důkazem „návratu historie“, reálné možnosti prožívat podobné nebo blízké věci; to znovu potvrzuje historicky složitou strukturu dnešní Evropy a její dynamické resen-timenty. V tomto prostoru – byť se zde opakují určité modely – není nikdy nic definitivní, i to nejnemožnější je znovu možné, i to nejab-surdnější není dost absurdní, aby nemohlo být znovu reálné.

Evropská integrace postupně se rýsující v jiných podmínkách již desetiletí se urychlila za expandující globalizace, která po pádu železné opony znovu obrátila pozornost k uspokojování osobních potřeb, k všemocné mediální kultuře a novým technologiím – lidský život se radikálně mění, prohlubují se propasti mezi bohatými a chudými, starými a mladými, mezi pohlavími. Paradoxně se jako nutné přemostění objevuje skrytý a nikým nezdůrazňovaný ideál průměrnosti a úporné pracovitosti stavěné naodiv. Ideálem již není disident či zdatný finančník, ale loajální úředník s „čistým“ životopisem, tedy s nevýraznou minulostí, která se každému líbí, nebo – přesněji řečeno – která nechává všechny lhostejnými a nebudí rozporné reakce. To ovšem souvisí s krizovými jevy parlamentní demokracie, v níž roste frustrace ze stále menší možnosti ovlivňovat veřejné dění, což může vést až bojkotu politiky vůbec.

V procesu scelování se začíná znovu objevovat zcela netechnologické a nekonzumní téma lidského štěstí a smyslu života: zdá se však, že na to stávající instituce, tj. stát, politické strany, církve, ba ani občanská společnost nejsou připraveny, neboť se také ony ocitly v tlaku globalizovaného světa směřujícího spíše k uniformitě než k individualitě a budování nové osobnosti 21. století, jsou až příliš zaujaty konzumními starostmi. Na jedné straně velké posuny, technologické převraty a masová hnutí, na straně druhé uzavírání individua či diskurzních entit do sebe, jejich disperze, izolovanost: podle našeho soudu tu byla přetřata důležitá tepna spojující osobní, jedinečné a obecné. Jedno totiž sankcionovalo druhé, jedno dodávalo sílu druhému, jedincova intimita potřebuje celostní potvrzení, makropohyby musí být dotvrzeny v společenské mikrostruktuře: zprofanovaný výrok o rodině jako základu státu se tu najednou jeví jako vážné a varovné podobenství.

Evropská dimenze, evropská integrace a hledání evropské identity se v průběhu vývoje ocitlo v nepochybně rozsáhlejší integračním procesu – v tzv. globalizaci, která nemá primárně evropský rozměr a vychází z jiných, byť blízkých civilizačních zkušeností. Evropská integrace se tak nevyhnutelně stává součástí těchto technologických makropohybů, v nichž se však může ztratit nebo alespoň výrazně oslabit evropské specifikum. Jedním z důležitých protitahů, v němž může Evropa výrazně uplatnit své specifikum, je kultura, umění, nejbezprostředněji však to umění, které zachází se slovem jako nástrojem komunikace - literatura.

Vracíme se tak znovu na počátek: jazyk a literatura jsou nejen pramenem informací o společenských pohybech, nejsou jen prostřed-níkem těchto pohybů, ale mohou být také jednou z podstatných sil v těchto procesech scelování právě tím, že se v nich jako v kapce vody zračí rozpornost tohoto procesu, že mohou ve své velmi specifické, citlivé struktuře uchovat archetypální vrstvy a tím kultivovat tyto v podstatě velmi hrubé a technologické procesy, uchovávat paměť a prezentovat různé škály hodnot, které předvádějí pluralitu lidského myšlení a nabízejí různé alternativy – včerejší i dnešní – tváří v tvář dominanci určitých sil a procesů. Nazval bych tyto slovesné a obecně umělecké a kulturní vrstvy jakousi pojistkou proti hrozícímu napětí a eventuálním společenským a civilizačním kataklyzmatům, které s sebou zásadní restrukturační obvykle nesou. Tyto vrstvy se však nemohou udržet samy o sobě, musí být společensky sankcionovány, musí být samy

pěstovány ve smyslu poskytnutí nezbytných prostředků, prostoru a času. Kultura – stejně jako příroda – je v jistém smyslu bezbranná: není však něčím, co stojí mimo nás a musí být pěstováno a podporováno, neboť je přímo naší součástí: příroda je celek, jehož jsme součástí, kultura není podle mého soudu nepřitelem přírody (J. Šmajš), je spíše její intelektuální alternativou: jestliže přírodu vytvořil Bůh, pak kulturou člověk s Bohem soupeří nebo ho napodobuje v tom, co umí a v čem může zprostředkovat dění v jiných světech (vytváří pomocí techné kosmologické obrazy zakódované v jeho psyché – tak lze syntetizovat i kosmologické a kosmogonické, technologické a psychologické kořeny estetiky v mediteránním okruhu). Přírodu a kulturu lze takto chápat nikoli kontradiktory, ale spíše komplementárně: v přírodě jsou zakotveny jevy, které kulturu motivicky a ideově zásobují, v kultuře jsou archetypy, které modelují náš postoj k přírodě. Podobně by jistě bylo možné modelovat vztahy ke globalizačním procesům a učinit je součástí celkového pohybu, antagonismus dominantních sil našeho věku překonávat „orchestrací“ ve velkých, diachronně strukturovaných a navzájem souvisejících celcích, tedy – jak již bylo jinde naznačeno – v rovině paradigmatické a syntagmatické, vertikální i horizontální.

Literatura

Dialog o Slovanech, slavistice, Balkánu a o lecčems jiném (Ivo Pospíšil - Ivan Dorovský). Univerzitní noviny 1998, č. 3, 16-18.

Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil.

Mareš, M.: Slovanství a politický extremismus v České republice. In: Středoevropské politické studie -Central European Political Studies Review, zima - winter/1999, 1, s. 19-36.

Mathauser, Z.: Slovanství jako přesah. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy - klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha 1998, 18-20.

Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. K vydání připravili Jiří Malíř a Radomír Vlček. Matice moravská, Brno 2002.

Pospíšil, I.: Až se vyčáslí... Úvahy – kritiky – glosy – eseje. Nadace Universitas Masarykiana, Nakladatelství a vydavatelství Nauma, edice Heureka, Brno 2002.

Pospíšil, I. (ed.): *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie*. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Brno 1999.

Pospíšil, I.: *Mitteleuropa und Tschechoslowakei: Suche nach einem literaturwissenschaftlichen Kompromiss*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 143-158.

Pospíšil, I.: *Mitteleuropäische Dimension und mitteleuropäisches Schicksal in Ota Filip's konfessionelem Roman-Dokument Sedmý životopis*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 305-316.

Pospíšil, I.: *Rasanz und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil s. 265-278.

Pospíšil, I.: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: *Frank Wollman: Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. *Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen*. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003 (aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler).

Pospíšil, I.: *Slavistika na křižovatce*. Brno 2003.

Pospíšil, I.: *Slavistika pro třetí tisíciletí*. Universitas 2000, č. 3, 9-14.

Pospíšil, I.: Slovanské literatury na počátku nového věku. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy - klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha 1998, 34-37.

Pospíšil, I.: Srednjaja Jevropa kak duchovnoje prostranstvo i rol' literaturovedenija. In: Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 7-17.

Pospíšil, I.: Svět se dívá z Finska na Rusko (VI. kongres ICCEES v Tampere, 29. 7.-3. 8. 2000). Univerzitní noviny 2000, 7-8, 15-16.

Pospíšil, I.: Václav Černý a ruská literatura. Slavia 1994, 3, 331-337.

Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wollmans *Slovesnost Slovanů* – Traditionen und Zusammenhänge. In: Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. Aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler.

Pospíšil, I. – Zelenka, M.: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky. Brno 1996.

Slavica Pragensia ad tempora nostra. Praha 1998.

Slovanský sjezd roku 1848 a současnost. 150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Sborník referátů z vědeckého kolokvia 1. června 1998 v Praze. Uspořádal Václav Veber. Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, Praha 2002, ISBN 80-7050-353-X. Univerzitní noviny 2003, č. 1, s. 44-45.

Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti. Sborník statí. Bibliografie. Praha 2000.

Svatoň, V.: Slovanská myšlenka a ruské slavjanofilství. Několik poznámek o dávné otázce. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy - klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha 1998, 21-25.

Vlček, R.: Ruský panslavismus – realita a fikce. Historický ústav AV ČR, Praha 2002.

Wollman, F.: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.

Wollman, F.: Slavismy a antislavismy za jara národů. Praha 1968.

Wollman, F.: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.

Wollman, S.: Osudy Slovanského ústavu od jeho zrušení v roce 1963 do současnosti. In: Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti. Sborník statí. Bibliografie. Praha 2000, 39-44.

Współczesni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996. Pod redakcją M. Bobrownickiej, Lucjana Suchanka, Franciszka Ziejki. UNIVERSITAS, Kraków 1997.

Nezbytí plurality tradic (O příčinách návratu k osobnostem)

Ivo Pospíšil

Rád bych tu ukázal na tři příklady obnoveného zájmu o literárněvědné badatele, kteří jsou všichni spojeni s našim kulturním prostorem a jeden přímo s naší univerzitou - a jejichž oborem je slavistika v širokém slova smyslu.

Prvním je slavista, bohemista, polonista a především literární komparatista **Karel Krejčí** (1904-1979). Již jeho rodový původ byl úctyhodný: jeho blízkými příbuznými (strýci) byli jak filozof František Krejčí (1858-1934), tak germanista Jan Krejčí (1868-1942) a další vědci a umělci. Studoval bohemistiku, germanistiku a polonistiku na Univerzitě Karlově (mezi jeho učiteli byli M. Szykowski, J. Máchal, ale také O. Fischer), několik stipendijních pobytů absolvoval na polských univerzitách. Zmíněné tři obory ho provázely vědeckou prací: byl především polonista, ale také vyhraněný bohemista a editor české a polské klasiky (Spisy A. Mickiewicze, 1953-1957, Dílo J. Arbese, 1957-1979, z těchto oblastí editoval antologie, vzpomínky E. Krásnohorské, díla B. Němcové, ale také B. Pruse, redigoval sborníky a psal skripta a učebnice), němčina v středoevropském prostoru byla a je *conditio sine qua non*. Na UK začal roku 1929 pracovat jako asistent již roku 1929 a s přerušením způsobeným uzavřením českých vysokých škol nacisty byl zaměstnán v Slovanském ústavu a na Filozofické fakultě UK. Když musel UK v roce 1958 (což byl rok velké ideologické čistky, jejíž pozadí a průběh by se dnes měly podrobně objasnit, zejména ve vztahu k následujícímu období 60. let) opustit, uchýlil se do Akademie věd, kde v různých ústavech – podle toho, jak byly rušeny a zřizovány, pracoval v podstatě do své smrti (životní data: 20. 8. 1904 v Praze – 26. 6. 1979 tamtéž). Mimořádným univerzitním profesorem byl jmenován roku 1945, řádným pak 1948, roku 1955 se stal členem korespondentem ČSAV, doktorát věd obhájil roku 1956. Pozoruhodná a záslužná byla také jeho činnost ve vědeckých funkcích, mezi jinými jako spoluzakladatele Literárněhistorické společnosti (1934) a předsedy Literárněvědné společnosti, významná zde byla jeho spolupráce s A. Pražákem, J. Horákem, F. Wollmanem a dalšími.

Zajímavý byl jeho vývoj politický, ideologický a metodologický (svobodný zednář, tendování k sociologickému pojetí literatury vrcholící vydáním hutných skript, v podstatě kulturněhistorický přístup, jímž literaturu včleňoval do celkového kulturního proudění): kromě přísně vědeckých spisů zasahoval i do popularizace vědy na stránkách literárních časopisů a v kulturních rubrikách některých liberálněji založených deníků. Zanechal po sobě klíčová díla důležitá pro pochopení a české přijetí polské literatury, pro česko-polské vztahy, slovanské literatury a postavení české literatury v kulturním světě. Jeho metodu nelze charakterizovat jednoznačně: dobově se proměňovala a vychylovala takřka dílo od díla, ale jejím konstantním prvkem byla citlivost k společenské atmosféře i k tvaru artefaktu.

K. Krejčí byl především literární historik, který se uměl vcítit do kulturní a ideové atmosféry doby: v tom navazoval na německé inspirace typu *Ideengeschichte*: odtud směřoval k psychologii tvorby, ale hlavně k jejímu dobovému zakotvení a k její sociologii. Tím se stával nejen historikem polské a české literatury a slovanských a evropských literatur obecně, ale také jejich teoretikem, komparatistou a genologem.

Všechny tyto vlastnosti plně uplatnil ve svém vědeckém díle, studiích i drobných příspěvcích a glosách, stejně jako v obsáhlých monografiích. Umné propojení literární historie a teorie je pro něho charakteristické: nejprve na ploše bilaterálního srovnávání, později na širším podloží slovanských a evropských literatur. Na

počátku jeho tvorby (debutoval 1925) stojí články politického zaměření o citlivých otázkách polsko-slovanských (Piłsudski a Rusko, Poláci v Čechách v době povstání listopadového a „Velká emigrace“, Polské a české bajky B. Paprockého), z nichž některé využil i při koncipování své první velké monografie *Polská literatura ve věrech revoluce* (1934, přeprac. 1949), stejně jako v didaktickém *Přehledu nové polské literatury* (1937). Pozoruhodným textem je jeho *Sociologie literatury* (rozmnož. 1944), kterou jsem měl tu čest s kolegou Milošem Zelenkou roku 2001 reeditovat s rozsáhlou úvodní studií, na kterou tímto odkazuji.² Tam jsme se dotkli mimo jiné metodologické reflexe v jeho pozdějších studiích o sociologické funkci jazyka (*Jazyk ve vývoji společnosti. Studie ze sociologie spisovného jazyka*, 1947) a srovnali jeho sociologické pojetí literatury s dobovými českými koncepcemi A. I. Bláhy nebo E. Chalupného, aniž bychom ignorovali světový vývoj sociologismu ve Francii, Rusku a jinde.

Trs literárněhistorických a teoretických prací, které často vznikly již za války, ale mohly vyjít až později, zahajuje monografie *Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život, dílo, forma a jazyk* (vydání z roku 1941 bylo zabaveno, nově 1946), *Jakub Arbes. Život a dílo* (1946), již zmíněná studie *Jazyk ve vývoji společnosti. Studie ze sociologie spisovného jazyka* (1947), *Juliusz Słowacki, polský básník a revolucionář* (1949). Zdálo by se, že Krejčího sociologie literatury ho mohla dovést i k pochopení dobových podob marxismu, jak dokládají jeho později přepracovaná skripta *Společensko-hospodářské základy polské literatury* (původně 1951), ale byl to zcela jiný sociologismus, spíše objektivistický než subjektivně podbarvený, který šel od ruských revolučních demokratů a Plechanova, jenž naopak v lecčems překvapivě anticipoval dnešní kulturologii, areálovost, multikulturalismus a etnický princip, aniž by se ovšem uchyloval k neplodným krajnostem.

Krejčí byl především významným polonistou, takto vnímaným i v Polsku a tam i vyznamenaným, vynikající postavou, která se věnovala především společenskému ukotvení polské literatury a jejím vztahům k jiným Slovanům, zejména k Čechům. Je ostatně smutnou, i když současně průkaznou skutečností, že nejnovějšími českými dějinami polské literatury jsou Krejčího *Dějiny polské literatury* z roku 1953 (poněkud ovšem zasažené vynucenými dobovými klišé), když nepočítáme přehledné stati Ludvíka Štěpána ze Slovníku polských spisovatelů (LIBRI, Praha 2000).

První důkladnou syntézou je v podstatě genologická práce *Heroikomika v básnictví Slovanů* z roku 1964, dodnes nepřekonaná a ve světě ceněná (pamatuji si např. na dobovou recenzi v londýnském čas. *The Slavonic and East European Review*). V ní ukázal na směšnohrdinský základ některých slovanských literatur, zejména ukrajinské, a na jeho význam při utváření nové podoby slovanských literatur zejména v 19. století.

Podstatné jsou také Krejčího práce jako významného pragologa, autora *Knihy o Praze* (poprvé 1958) a *Prahy legend a skutečností* (1967, 1981).

Jeho závěrečnou syntézou, pozdním a v podstatě posledním akordem jeho tvůrčího života byl citlivě sestavený výbor studií *Česká literatura a kulturní proudy evropské* (1975).

---

² Karel Krejčí: *Sociologie literatury*. Editoři: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Vychází ve spolupráci Ústavu slavistiky a Literárněvědné společnosti AV ČR. Masarykova univerzita, Brno 2001, ISBN 80-210-2759-2, 124 s. Úvodní studie: Souvislosti sociologického přístupu k literatuře a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období: na pomezí sociologismu a strukturální estetiky, s. 5-32 (Ivo Pospíšil - Miloš Zelenka). Zde další sekundární literatura i ke Karlu Krejčímu.

O Karlu Krejčím mě poprvé informovali naši brněnští polonisté Jiří Krystýnek a Jarmil Pelikán, později někteří pražští starší kolegové, mezi nimi Slavomír Wollman (k jeho nekrologu, který vyšel ve Věstníku ČSAV roku 1979 odkazují, stejně jako k nekrologu V. Forsta v České literatuře téhož roku; bibliografii K. Krejčího vydal roku 1970 T. Bešta), ještě později předčasně zesnulá kolegyně, s níž nás spojovalo tehdejší Literárněvědné oddělení Slovanského ústavu AV ČR v Praze a snad i vzájemná sympatie Jasna Hloušková, jedna z jeho posledních žákyň a autorka vzpomínkové stati.³ Měl jsem to štěstí, že jsem Karla Krejčího slyšel několikrát přednášet, jednou či dvakrát také v Brně (jak to tak bývá, aniž jsem si tehdy plně uvědomil dosah jeho osobnosti a význam tohoto letmého setkání), kde nás seznamoval s úlohou „fyziologií“ v evropských literaturách, zejména v ruské a české: jako stať pak tato přednáška vyšla v jednom brněnském sborníku.⁴ Trochu jsem tehdy (1975) protestoval, neboť mi Krejčího pojetí fyziologické črty (physiologie, rus. fiziologičeskij očerk) připadalo až příliš univerzální a těžší by se asi našlo dílo, které by nebylo fyziologiemi v Krejčího zaujatém pojetí utvářeno, ale výklad byl působivý a elegantní. Krejčí mi v tom připomínal polského Jana Trzynałowského, s nímž jsem se ovšem později skutečně sblížil: oba působili jako meziváleční profesori obdařeni francouzským espritem a německou důkladností.

Krejčího *Sociologie literatury* (1944, nově 2001) koncentruje komparativní a literárněhistorické zaměření svého tvůrce, který jako slavista přihlíží hlavně k slovanským literaturám. Právě plodné propojení otázek sociologie a srovnávací literární vědy umožňuje přesah k interdisciplinárním dotykům, které směřují k eliminaci vyhraněných teoretických doktrín. Krejčího požadavek imanentního rozboru uměleckého díla „o sobě“ neznamená výlučnost estetického hlediska (ačkoli estetika je zde sociologii dočasně nadřazena), ani izolaci literárních jevů od ostatních kulturních a společenských řad; obdobně do systému literární sociologie badatel tradičně včleňuje pasáž o literárních vlivech či reflexe o vztahu literatury národní a obecné (světové). Ačkoli např. v tradiční sociologii vrstva představuje sémanticky komplikovanější pojem než třída, Krejčí zavádí vedle literatury proletářské pojem inteligence a její specifické literární tvorby. Střízlivé psychologizující výklady zase uplatňuje v kapitolách o literárních typech, módě a povaze pojednaných jako svébytné estetické reakce podmíněné sociálně historickým kontextem a „otevřeností“ recepční sféry.

Mimořádný význam v *Sociologii literatury* mají pasáže týkající se prostorového aspektu literatury související např. s pojmem „literatura koloniální“ apod. Krejčí se tu dotkl dnes vysoce aktuální problematiky geografické vztahovosti světové literatury a polohy jednotlivých národních literatur, jak o nich v jiné souvislosti hovoří moderní komparatistika překračující své tradiční horizonty.⁴⁷⁾ Druhým okruhem, který se týká neobyčejně aktuálních témat dneška, jsou pasáže o triviální literatuře a kýči, v nichž Krejčí prokázal schopnost jemného rozlišení a nenormativního přístupu k „nižším patřům“ literatury právě tím, že zde pružně využil sociologického pohledu a tyto jevy také sociologicky vyložil a jejich existenci zdůvodnil. Současně upozornil na jejich nezastupitelnost v cirkulaci světové literatury a na jejich schopnost přesouvat se do „pater vyšších“, tj. esteticky hodnotnějších.

Rekapitulujeme-li Krejčího metodologický přínos k teoretickému myšlení české srovnávací školy, lze konstatovat, že spočívá v rozpracování metody esteticko-sociální stratigrafie v srovnávacím aspektu, která

---

³ J. Hloušková: Karel Krejčí – učitel, kolega, inspirátor. *Opera Slavica* 1995, č. 3, s. 42-47.

⁴ K. Krejčí: Fyziologická črta v české literatuře. In: *Slovanské studie*, Brno 1979, s. 59-73.

přispěla k rozvoji recepčního a historicko-sociologického studia literárních jevů, tj. ke zkoumání sociálně historické podmíněnosti slovesného tvaru.

Druhým, o něhož se v poslední době vzvedl zájem rovnou ve třech zemích – kromě té, v níž prožil většinu života, i když její občané byli těmito aktivitách hodně blízko – je **Frank Wollman** (1888-1969).

Frank Wollman, dlouholetý profesor srovnávacích dějin slovanské literatury a lidové slovesnosti, redaktor časopisu *Slavia*, kolega J. Mukařovského, R. Jakobsona a R. Wellka z Pražského lingvistického kroužku, člen Slovanského ústavu v Praze,⁵ podnětně zasáhl do řady oblastí: do teorie komparatistiky a literatury, do historie slavistiky a srovnávacích dějin slovanských literatur, do literárněvědné folkloristiky a teatrologie, mj. systematicky pěstoval i prózu, cestopisy, dramata a básně. Svár umění a vědy, slovesný dualismus jeho tvůrčích aktivit, jej ostatně provázal celý život. Po studiích na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze 1907-1911, odešel na jednoroční stáž do Berlína, působil v Bratislavě, ve věku čtyřiceti let získal řádnou profesuru a vrátil se zpět do českých zemí: od roku 1928 až do své emeritury v roce 1959 působil s výjimkou válečného přerušení především na brněnské Filozofické fakultě a po roce 1945 částečně i na Karlově univerzitě v Praze. V otcových šlépějích slavisty a komparatisty úspěšně kráčí Slavomír Wollman (nar. 1925), v letech 1988-1993 předseda Mezinárodního komitétu slavistů; obdobně Wollmanův slovenský aspirant Anton Popovič (1933-1984) se na přelomu 60. a 70. let spolu s Františkem Mikem stal spoluzakladatelem tzv. nitranské školy literární komunikace.

Badatel představoval na rozdíl od estetického strukturalismu J. Mukařovského eidografický, tvaroslovně orientovaný strukturalismus, který s odvoláním na husserlovskou fenomenologii eidos (=tvar) pojímal jako obecnou, zákonitou a vědecky hodnotnou podstatu abstrahovanou ze zkoumaného jevu. Wollman se zde podnětně inspiroval komplexní analýzou slovesného tvaru a vrstevnatou výstavbou uměleckého díla formulovanou polským filozofem a estetikem R. Ingardenem v práci *Das literarische Kunstwerk* (1927). Svou metodu nazýval „srovnávacím strukturalismem“ založeným na „historicko-srovnávacím studiu slovanských literatur“.

Tyto teoreticko-metodologické zásady Wollman poprvé prakticky demonstroval v *Slovesnosti Slovanů* (1928) a dále v řadě prací, z nichž z meziválečného období připomeňme alespoň v Brně vydanou polemiku *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (1936).

Téma poslední knihy Franka Wollmana (1888-1969) *Slavismy a antislavismy za jara národů* (1968) by bylo možné atraktivně označit jako „Když světem obcházelo strašidlo panslavismu“; kniha je v úvodu datována květnem 1965 a věnována osvobození z „fašistického jha“; je příznačné, že vlastní samostatný dedikační list byl z jediného exempláře knihy v Ústřední knihovně Filozofické fakulty a Fakulty sociálních studií v Brně vytržen: snad i to dokládá žhavost problematiky v jejím politickém přesahu i ve vztahu k osobnosti autora. I když dnes slovanství, slavjanofilství, panslavismus či slovanská vzájemnost již nehýbou světem v takové míře jako v 19.

---

⁵ Srv. Frank Wollman (1888-1969). Personální bibliografie, zpracovala J. Purketová, Brno 1992. dále Krystýnek, J.: Osobnost a dílo Franka Wollmana (K nedožitým devadesátinám), *Slavia* 47, 1978, č. 2, s. 113-121. Mikulášek, M.: Čas analýz a syntéz. Badatelská osobnost a literárněvědná metodologie Franka Wollmana. In: *Slavia* (Praha) 4, 1988, s. 338-346. *Litteraria Humanitas* II. Brno 1993.

století, jejich skrytá brizantní síla je stále znát.⁶ Stejně jako významná díla autora této knihy, Bratislavana, Brňana a Pražana, zakladatele pražsko-brněnské komparatisticko-genologické školy: dokládají to ostatně jeho nové zahraniční (německá a slovinská) edice⁷, k nimž organicky patří i vydání slovenských lidových pohádek z bratislavského výzkumu F. Wollmana a jeho žáků;⁸ snad se k nim po mnoha letech konečně přidá i česká edice tak, aby se alespoň v tomto případě vyvrátilo rčení, že doma není nikdo prorokem. Právě v popisném a dedikačním úvodu definuje Wollman svou metodu jako analytickou a konfrontační („Sama problematika v té době by se stručně dala shrnout třemi hesly: pangermanismus – panslavismus - austroslavismus. Ale jsou tu už různé formulace slovanské ideologie, tedy slavismy, a jejich protiklady, které zvu krátce antislavismy, protože zde běží už také druhy o formulace určitých ideologií. Dokumentační analytická forma a konfrontace vyplývá ze samého předmětu této práce.“⁹). Wollman se v této knize vrací k dominantě svého díla, již od počátku bylo pnutí či oscilace mezi ideologií a tematologií (Stoffgeschichte) na straně jedné a morfologií, eidologií či eidografií (jak je sám nazýval), tedy strukturálním přístupem na straně druhé. Návrat k Ideengeschichte v duchu moskevského (1958) a sofijského (1963) sjezdu slavistů, jak to proklamuje hned v úvodu, je nanejvýš zajímavý i

---

⁶ Mareš, M.: Slovanství a politický extremismus v České republice. In: Středoevropské politické studie -Central European Political Studies Review, zima - winter/1999, 1, s. 19-36. Viz k tomu naši studii In

, ročník iii., zima 2001, issn 1212-7817 - , volume iii., winter 2001, issn 1212-7817.

⁷ Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. Frank Wollman: Slovenska dramatika. Prevedel, uvod in opombe napisal ter seznam slovenskih gledaliških iger sestavil Andrijan Lah. Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 2004. Viz rec. Wollmanovo slovinské drama slovinsky (Helena Poláková), Slavica Litteraria, X 8, 2005, s. 212-213.

⁸ Slovenské ľudové rozprávky I. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Stredné Slovensko. Ed. B. Filová a F. Gašparíková. Veda, Bratislava 1993. Slovenské ľudové rozprávky II. Západné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2001. Slovenské ľudové rozprávky III. Východné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2004. Viz rec. a zprávu o prezentaci Komparatívne štúdium rozprávky v medziliterárnom kontexte (Anna Zelenková), Opera Slavica, Brno, v tisku.

⁹ F. Wollman: Slavismy a antislavismy za jara národů. Academia, Praha 1968, s. 5.

proto, že bezprostředně navazuje na jeho mezinárodně poměrně hojně reflektovaný spis *Slovanství v jazykové literárním obrození u Slovanů* (Praha 1958).

Wollmanova kniha vznikala v jisté historické epoše a nemohla jí nebýt poplatná; ale opět jako u Wollmana vždy je to pozice relativně nezávislá, svojská, spíše vytvářející paralelu dobovému ideovému tlaku, proti němuž nejde, ale také se s ním neidentifikuje.

Svojský je Wollman také ve vidění vývoje Karla Havlíčka Borovského, k němuž si vytváří předmostí ve výkladu ruských záležitostí. Zde ovšem poněkud mívá komplementaritu tzv. slavjanofilství a západnictví, jak je snad nejlépe vyjádřena v P. J. Čaadajevovi, konkrétně v jeho *Filozofických listech* (zejména v prvním) a pak v *Apologii šilencově*; užívám v této souvislosti s oblibou ruského pojmu „pereklučenijs“, tedy přepnutí. To byl oblíbený ruský postup od časů Karamzinových: Rusko je zaostalé, a proto má velkou budoucnost (*Dopisy ruského cestovatele z přelomu 80. a 90. let 18. století*, kdy se ve Francii chystá poprava krále a Anglie se zalyká produkty své první průmyslové revoluce); Rusko nemá literaturu, a proto bude stát v čele světového písemnictví (V. G. Bělinskij), ruské dějiny jsou dějinami barbarství, a proto Rusko spasí svět (P. J. Čaadajev). Wollmanova interpretace vztahu V. G. Bělinského a N. V. Gogola podlehla, žel, dobovým klíšé. V podstatě velmi kritický je – jak již uvedeno – Wollmanův pohled na Havlíčka a jeho slovanský „odezdikezdismus“ – je to analýza v něčem možná příliš ostrá, ale nesená zřetelně antiměšťanským, tedy antiutilitárním patosem; Wollman si všímá koncepcí konsistentních, byť třeba chybných nebo „děravých“ – proto takřka novinářsky a schematicky odbývá podle mého názoru nepominutelnou postavu plebejského Poláka a šampióna rodící se polské a ruské buržoazie, potažmo agenta III. oddělení Tajné kanceláře Jeho Veličenstva Mikuláše I. Fadděje Bulgarina (Tadeusze Bułharyna).¹⁰ Odtud také vane z Wollmanových řádků tolik chladu k Masarykovi, jehož *Rusku a Evropě* je jeho kniha vynikajícím partnerem, a to v otázce užší na ploše ovšem širší (tedy všeslovanské).

---

¹⁰ M. Lemke: *Očerki po istorii ruskoj cenzury i žurnalistiki XIX stoletija*. Sankt-Peterburg 1904. Týž: *Nikolajevskije žandarmy i literatura 1826-1855. Po podlinnym delam tret'jeho otdelenija J. I. Veličestva kanceljarii*. Sankt-Peterburg 1905. V. A. Pokrovskij: *Problema voznikovenija ruskogo „nравstvenno-satiričeskogo romana“*. O genezise „Ivana Vyžigina“. Moskva 1933. N. P. Vaslef: *Bulgarin and the Development of the Russian Utopian Genre*, *The Slavic and East European Journal*, 1968, č. 1. G. H. Alkire: *Gogol and Bulgarin's "Ivan Vyzhigin"*. *Slavic Review* 1969, č. 2. D. Granin: *Svjaščennyj dar*, in: *Trinadcat' stupenek*. Leningrad 1984.

I. Pospíšil: *Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin*. *Slavica Slovaca* 1988, č. 4, s. 366-384. Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina. *Svět literatury* 1993, 5, s. 22-28. Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor. In: *Biele miesta II. Univerzita Konštantína Filozófa, Fakulta humanitných vied (katedra rusistiky)*, Nitra 1998, s. 29-44 (v těchto našich studiích viz také další sekundární literaturu).

Wollmanova koncepční, analytická, materiálem nasycená, místy až přesycená kniha, labutí píseň jeho bádání, má své dobové vymezení a omezení, ale především své nadčasové přesahy:

1) Ukazuje zcela frapantně nezbytí syntetického, inter- a multidisciplinárního pojetí slavistiky jako funkční, ale obezřetné syntézy filologie a dalších věd včetně sociálních. F. Wollman zde prakticky a suverénně zasahuje do politologie, historie a sociologie, ale jeho základem nepřestává být filologie a kultura v širokém slova smyslu a zcela přirozeně bez dalšího vymezení a definování (kulturologie, cultural studies apod.). Není to zasahování diletantské, jak o tom píše jinde,¹¹ ale kompetentní právě proto, že jde o přesahy ze sféry jazykově literární (jak zní název již uváděné Wollmanovy knihy z roku 1958).

2) Ukazuje na důležitost zkoumání jazyků a literatur jako základu národní identity; s tou si dosud žádné ideologie a politická uskupení nevěděly rady, jejich potlačování vždy vedlo k extrémům: je to otázka aktuální vědecky i politicky o to více, že od časů neopozitivismu se jazyk a jeho produkty stále více oceňují jako forma lidské existence, nikoli jen jako nástroj komunikace, tedy jako to, co je dominantní a určující, jako hegemon vývoje lidského společenství. Žijeme v době textů, které pokrývají okolní svět; J. Derridovi si při cestě z Oxfordu do Londýna nevybavuje přírodu, ale Oscara Wildea a jeho *Ballad of the Reading Gaol*.¹²

3) Slovanské téma, téma slovanství, Slovanstva, slovanská otázka – chcete-li - zůstává, i když víceméně skrytě, stále silná a aktuální. Nepřímým dokladem je podle mého názoru i někdejší zájem politologů, na nějž jsem komplementárně reagoval.¹³ Zájem o tyto otázky kdysi vrcholil a Wollman ve své knize ukázal kdy a proč; 20. století bylo už pouze dozníváním, byť příznačným a geopoliticky významným. Nicméně - stejně jako problém jazyka a literatury spříazený s problémem národa – i otázka slovanská tu je pod povrchem dění přítomna i dnes ve své latenci a brizanci – upozaděna sice jinými údery, tzv. válkou civilizací, novými jevy včetně masového terorismu; má však nepochybně dosah evropský a ve svých důsledcích i světový. Pro pochopení a dobré fungování nové Evropy v podobě, jak se rýsuje a bude nadále dotvářet v současných i budoucích strukturách, zůstává otázkou důležitou, v jistém smyslu klíčovou, zvláště s ohledem na prastará pojetí Slovanů jako článku zprostředkujícího.

4) A last but not least: Wollmanova kniha přímo vybízí k „novému přečtení“ slavismů a antislavismů, tedy celé slovanské problematiky – nová generace slavistů už novými očima čte například Karla Havlíčka a Josefa Holečku; jako by dnešní výbušná doba budovala chemické vazby, reagovala s tím, co se v minulosti již formulovalo a načas postupně pozapomnělo.

---

¹¹ Viz I. Pospíšil: *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies*. In: *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Uredila Darko Dolinar in Marko Juvan. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana 2003, s. 141-157.

¹² Viz V. Cunningham: *In the Reading Gaol. Postmodernity, Texts and History*. Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, Mass., U.S.A. 1994. Titul knihy je příznačnou slovní hříčkou: lze jej číst – ovšem s jinou výslovností - jako *V Žaláři v Readingu* či *V readingském žaláři* (s narážkou na známé dílo O. Wildea) nebo *V žaláři čtení*.

¹³ Viz pozn. 1.

Jožem Plečnikom slovinsko-českých vztahů ve filologii je **Matija Murko** (1861-1952)¹⁴ a jeho tvorba lingvistická i literárněvědná, jež vyplývá ze synkretické povahy jeho díla, z jeho filologického základu jako staré jednoty jazyka a jeho esteticky hodnotných produktů.¹⁵

Murko jako badatel vycházel ze studia jazyka a jeho produktů, tedy především literatury, a to jak v širokém, tak v úzkém slova smyslu: navazoval vlastně na koncepce, které například v českém prostředí prezentovali Pavel Jozef Šafárik a Josef Jungmann a které František Palacký rozšířil o obecnou a národní historiografii. V Murkově době se ovšem stará filologie již zřetelně rozpojila a bylo to zejména od sklonku 19. století v době převažujících duchovnědných, psychologických a intuitivistických metod, kdy se tak dělo s obzvláštní intenzitou. Jelikož spojení filologie bylo již tehdy v původní podobě neúnosné, vybírá si Murko ty oblasti, v nichž je nejfunkčnější tehdy a vlastně dodnes: folklór a starší vývojové fáze umělé literatury. Takto ostatně postupoval i jeho předchůdce, lingvista A. A. Potebňa vycházející ze zárodků psycholingvistického myšlení a ve svých přednáškách zkoumající především folklór. To mělo hned dva důvody: jednak se filologická jednotka ve folklóru stále funkčně realizovala, jednak od folklóru a jeho jednoduchých tvarů mohl lépe vyjít k teoretickým zobecněním. Murko tedy znovu potvrzuje – zdá se – obecněji platnou zákonitost, že teoretici literatury se často vyvíjeli ze studia starších vývojových fází literatury (A. Potebňa, M. Bachtin, D. Lichačov, J. Hrabák, v jistém ohledu R. Jakobson, R. Wellek i sám J. Mukařovský), na nichž mohli jednodušeji a názorněji ukázat svá teoretická východiska a průkazněji manifestovat a verifikovat své závěry.

Murko vychází v podstatě – jak již uvedeno - z tzv. filologické metody, tj. ze zkoumání a analýzy textu především jako jazykového, stylistického a žánrového tvaru: obsahovou složku artefaktu zkoumá jako *Ideengeschichte*. V tom je jeho přístup ani ne tak eklektický jako pružný, flexibilní, „měkký“, odmítající „tvrde“ doktrinářské přístupy vlastní někdy některým technologickým metodám 20. století, které je ovšem současně schopen dílem integrovat do svého systému. Schopnost spojit tradiční německé tvarové či formistické přístupy s *Geisteswissenschaft* a *Ideengeschichte* mu umožnila lépe naslouchat také tomu, co uviděl při svém studijním pobytu v Rusku.

---

¹⁴ Jože Plečnika vyzval T. G. M., aby se stal architektem pražského hradu, Matiju Murka, tehdy profesora v Lipsku pozval, aby se stal profesorem UK v Praze (pak se stal také předsedou nově založeného Slovanského ústavu).

¹⁵ Odkazujeme tu na nejnovější murkovský sborník a naše studie: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně, Ústav slavistiky FF MU v Brně, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana. Brno 2005.

I. Pospíšil – M. Zelenka: Matija Murko, evropské myšlení a „třetí cesta“ slavistiky In: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně, Ústav slavistiky FF MU v Brně, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana. Brno 2005, s. 3-7. I. Pospíšil: Matija Murko a vybrané problémy literární vědy. In: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně, Ústav slavistiky FF MU v Brně, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana. Brno 2005, s. 46-53.

Nutno se tu zmínit především o folkloristovi a komparatistovi Alexandru Veselovském: právě on je tím svorníkem, který v sobě tají všechny potence. Na rozdíl od literárněvědných škol, které z něho vycházely, se Murko snaží udržet Veselovského komplexnost: odráží se v jeho tvorbě nejen zájem o folklór, starou literaturu, ale také o ideje a teorii. Jinak řečeno: Murko se snaží udržet starou filologickou synkretičnost alespoň na hranách lingvistiky a literární vědy cestou nové syntézy, která je výsledkem jeho reakce na nová metodologická proudění spjatá s duchovnědou a dějinami idejí.

Murkovo dílo se vyvíjí v tematických a metodologických clusterech: romantismus – folklór a lidová epika - stará literatura – ideografie, resp. Slované a evropská civilizace. Je tedy Murkův tematický a metodologický záběr vycházející z různosti postupů, tematické pestrosti, ale současně jakési kompaktnosti a komparativního začleňování slovanských duchovních produktů do širších, evropských celků v mnohém inspirující. V jistém smyslu to platí i o jeho rané knize o německých vlivech na počátky českého romantismu (Romantik).¹⁶ V knize z roku 1897 ukázal na klíčový význam romantismu pro slovanskou kulturu obecně a literaturu zvláště. Pochopil český romantismus jako přímou reflexi německého vlivu jak již v první, úvodní kapitole, kde mluví o jižních Slovanéch, tak později, kdy je řeč o českém romantismu a národním hnutí (Die „patriotische“, das ist romantische Schule). Zde by se slušelo zastavit u pojmu „vliv“ (Einfluss, influence), totiž u toho, zda je opravdu jen znakem minulostního, pozitivistického, mechanického, ponejvíce europocentrického myšlení nebo přece jen reflexí určitých faktů, které umožňují mluvit o silném či slabším působení těch či oněch literatur. Doporučoval bych restituci těchto úvah ve smyslu síly tzv. poetologického impulsu: některé literatury jich pro světové písemnictví vydaly více, jiné méně: to nijak neoslabuje význam slovanských literatur, ale zachycuje reálné procesy. Ostatně poetologický impuls přímo předpokládá nikoli mechanické přejetí, ale tvůrčí zpracování a transformaci, což se ovšem běžně dělo. Stojí tedy za to murkovský pojem „vliv“ v novém pojetí počátku 21. století znovu promyšlet a konfrontovat s A. Veselovským a zejména D. Ďurišinem.¹⁷

V řetězci Murkových prací ideografických se skví jeho *Význam reformace a protireformace pro duchovní život jižních Slovanů* (vycházel ve 20. letech ve Slavii) jako doklad využití komparativní metody a studia vztahu mezi podnětem a přijímacím prostředím.¹⁸ Charakteristické je, že Murko v tom nebyl jednostranným, zvláště když si uvědomíme, že právě v českém prostředí, kde tehdy působil, se prosazovala – nehledě na jiná pojetí – především protestantská koncepce českých dějin, což se v jistém smyslu narovnávalo v roce svatováclavského jubilea 1929 a později, aniž se vlastně dodnes našla kýžená rovnováha. Murko zkoumá tyto jevy jako jedno kontinuum a jako přirozenou součást společných procesů, byť namířených proti sobě, neboť vycházejí ze stejného kulturního podloží: takto – na jině materiálu a jinak – pracoval také Frank Wollman v již zmíněné *Slovesnosti Slovanů*, kde humanismus spojuje s barokem. Murko je filolog, který filologickou metodu udržuje spíše než pouhou synkrezi novou syntézou na hranách lingvistiky a literární vědy, zejména ve studiu folklóru (epiky) a starší (středověké) vývojové fáze literatur. Tím se blíží podobným tvůrčím typům, jako byli ve

---

¹⁶ Matthias Murko: Deutsche Einflüsse auf die Anfaenge der boehmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest. Verlags- Buchhandlung „Styria“, Graz 1897.

¹⁷ D. Ďurišin a kolektiv: Osobitné medziliterárne spoločenstvá I-VI. Bratislava 1987-1993.

D. Ďurišin: Čo je svetová literatúra? Bratislava 1992. Viz také I. Pospíšil: Slavistika na křižovatce. Brno 2003.

¹⁸ Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation fuer das geistige Leben der Suedslawen. SLAVIA 1925, seš. 3, s. 499-522; seš. 4, s.684-704; 1926, seš. 1, s. 65-99; seš. 2, s. 277-302; 1927, seš. 3, s. 500-534; seš. 4, s. 718-744.

své době A. Potebňa, R. Jakobson, M. Bachtin, J. Hrabák aj. Murko svými tematologickými a ideografickými studii pojmá literaturu jak součást širšího historického celku kulturního. Tím se blíží dnešní tendenci sbližovat filologii a jiné vědy, zejména humanitní a sociální v jejich anglosaském rozlišení (humanities and social sciences).¹⁹ Tím se nutně blíží i syntetickému využívání více vědních oborů, svého druhu interdisciplinaritě, která je však pevně zakotvena v široké filologické disciplinaritě. Murko svým dílem ukázal na spojitost folklórního bádání a literárněvědné medievistiky s teoretickým zobecněním: byl nejen historikem literatury, ale i implicitním teoretikem, který své záběry odvozoval především z tohoto materiálu. Svým pojetím širokého romantismu (Romantik) a epiky jako produktivního jevu antcipoval dnešní pokusy o nové, širší pojetí těchto jevů a propojování dříve odělovaných entit (rétorika – poetika, folklór - umělá literatura, romantismus v širším a užším slova smyslu, úloha epiky v nové próze aj.).

Zdůrazňuji zde právě anticipační, inspirativní momenty Murkova díla, resp. to, co je v dnešní době známo k „vyzvednutí“, tj. multi- a interdisciplinaritu, studium jevů na pomezí ústní slovesnosti a literatury, odkud se vychází k teoretickým zobecněním, „vlivové“ aspekty komparistiky v její nové možné interpretaci, resp. nové místo tematologickému bádání, a tím i nové promyšlení úlohy literární historie v literárněvědném konceptu. Tím se Murko řadí k podobným zjevům, jakými byli již zmínění ruští a čeští badatelé blízkého duchovního skladu (k nim se hodí připojit v jistém smyslu symbolickou figuru brněnského smluvního profesora Sergije Vilinského spojujícího střední Evropu se siluetou M. Bachtina, jehož byl v Oděse v zimním semestru 1913 učitelem staroruské literatury. To, co se ještě před časem mohlo zdát staromódním, vyvstává najednou před námi jako otázka a výzva.

---

¹⁹ Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999. I. Pospíšil (ed.): Areál – sociální vědy – filologie. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. I. Pospíšil, - M. Zelenka: Zur Kategorie des Raums in der Literaturwissenschaft. Marginalien zu einem Phänomen der mitteleuropäischen Literaturen. Germanoslavica IV (IX), 1997, 1, ss. 179-189.